

ПСИХОСЕМАНТИКА АВТОРСЬКОГО СУБ'ЄКТИВІЗМУ В СУЧАСНОМУ АВТОРЕФЛЕКСИВНОМУ ТЕКСТІ

У статті представлена спроба інтерпретації сучасного авторського суб'єктивізму, його еволюції до нарцисизму та егоцентризму, психоаналітичне тлумачення такого явища та його конкретних виявів у сучасних літературних текстах.

Ключові слова: автор, авторефлексивний текст, індивідуалізм, нарцисизм, егоцентризм, симбіоз, монологічна позиція.

Постановка проблеми. Сучасний авторефлексивний текст репрезентує гіпертрофований суб'єктивізм, абсолютизацію індивідуального компонента аж до егоцентризму та нарцисизму автора. Це пояснюється різноманітними чинниками еволюції авторського домінування в тексті, що дозволяє говорити про необхідність рецепції та інтерпретації цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідні наукові обґрунтування та висновки про авторський суб'єктивізм маємо у працях М.Бахтіна [1], Р.Барта [2], М.Фуко [3], М.Моклиці [4], С.Павличко [5], Н.Зборовської [6], О.Поліщук [7].

Мета статті – дослідити психосемантику авторського суб'єктивізму в сучасному авторефлексивному тексті.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з доби середньовіччя, коли письменник, на відміну від універсальності та цілісності міфосвіту античності (у греків навіть не було термінів, які б відповідали поняттям «творити» і «творець», оскільки духовно-практичний синкретизм у баченні світу античною людиною проектував уявлення не на неї саму як на суб'єкт міфу, а на частину універсальної общинно-родової і державної системи) перестає сприймати себе колективною часткою тепер уже не гармонійного світу, починає пізнавати свою внутрішню, нематеріальну сутність, еволюціонуючи до

позиції автора-творця, котрий представляє суб'єктивний погляд на буттєві явища, відображає дисгармонію, амбівалентність буття (ренесанс, бароко), екстенсивно примножує знання про людину й світ засобами художнього слова (класицизм, просвітництво) тощо.

Суб'єктивний компонент українського мистецтва вперше виразно репрезентується в період розвою українського романтизму, а починає актуалізуватися на рубежі XIX – XX століття (ранній модернізм), коли рівень самоусвідомлення, здатність до рефлексії досягли певного рівня. У такий спосіб суб'єктивність шукала і знаходила все нові й нові способи для власної об'єктивації. Зрозуміло, що на еволюцію суб'єктивізму раннього українського модернізму вплинули філософізація, психологізація мистецтва, а конкретніше – криза об'єктивізму, усвідомлення відносності людських знань. Модерний індивід бачить оточення абсурдним. Звідси – гранично суб'єктивний самовираз, при якому художня реальність характеризується мінімальними зв'язками з об'єктивною дійсністю. Кожна людина в модерністській свідомості – цілий Усесвіт, космос, поза яким – абсурд. Тому автор сам претендує на те, щоб посісти місце Бога-творця, а головним предметом його зацікавлень стає внутрішній світ людини.

М. Моклиця дослідила, що саме парадокси філософської думки (себто криза об'єктивізму) продемонстрували формування суб'єктивності. *«Це відбувається тоді, – пише авторка, – коли особистість усвідомила себе окремою складовою буття, а не певним доповненням колективного організму»* [4, с.116]. Повсякчас відбувається *«наголошення суб'єктивності»* (В. Брезіль), актуалізується потенціал інтелектуальної суб'єктивності, тоді *«або автор тримає героя на віддалі, не намагається змалювати його почуття, або занурюється у внутрішній світ героя і наділяє його особистісно пережитим»* [8, с.135]. Тобто будь-яка психоемоційна рефлексія є вільним і бентежним розпросторенням власної сутності, повсякчасним феноменальним і принагідним віднайденням себе, власного «я». Як зауважив Т. де Шарден, *«особистість – персоналізація, все через неї»*. Тому художність для письменника стає не стільки досконалістю форми, скільки масштабністю особистості митця, яка знайшла для себе адекватне втілення. *«Чим складнішим, довшим, глибшим був процес самоусвідомлення, тим вагомішим буде результат творчості, – відзначає М. Моклиця, – чим масштабніший худож-*

ник, тим очевиднішою є дві складові його методу: він глибоко споріднений з епохою, виражає її найглибші рухи і тенденції і в той же час він самотній, неповторний, обумовлений власною психікою і світобаченням» [4, с.147]. Український модернізм початку століття формує такий дискурс, який був би спрямований на індивідуально-творчу практику митця. Таким чином з'являється принципова індивідуальна суб'єктивність, проза й поезія модернізму набуває гіпертрофовано-особистісного характеру, замість масовізму в епіцентр твору повертається авторське «я», репрезентується проблематика природи суб'єктивного досвіду. Така творчість стає рефлексією над власним «я», певним експериментом над власною психікою, постійним рухом углиб внутрішнього світу, що завершується індивідуалізмом, егоцентризмом автора (герої стають засобами опосередкованого самовиразу). Внаслідок абсолютизації індивідуального авторського «я» образ світу суб'єктивізується і в рисах дійсності відбиває індивідуальність автора, змінюється разом з його духовною еволюцією. Художній світ і образи модерністських творів вибудовувалися таким чином, що читач легко міг бачити «крізь» них суб'єктивну авторську позицію, зміщувався акцент від події до її авторського сприйняття.

Перші «модерністські пропозиції» М. Яцківа, М. Вороного, Г. Хоткевича репрезентувалися посиленням індивідуальності автора. З'являються тексти, де основним компонентом стає не оповідь, а авторські почуття, враження, асоціації. Еволюція модерністського індивідуалізму спостерігається вже у перших, так званих інтелектуальних романах В. Петрова, В. Підмогильного, М. Хвильового. Так, скажімо, у «Місті», «Докторі Серафікусі» чим ближче до фіналу, тим ставав відчутнішим голос автора, який виважено й чітко висловлює власні думки з різноманітних питань, дистанціюється від своїх героїв іронічними коментарями. Рефлексуючі герої, котрі з'являються у прозі В. Винниченка, М. Хвильового, В. Підмогильного, стають засобами вираження суб'єктивної позиції автора; через їхнє світобачення і психіку чітко проглядається конкретна ідея письменника.

Дискурс «культивування» власного «я» продовжує розвиватися й учасниками Нью-Йоркської групи, творчою домінантою котрих було змагання за власну оригінальність і власний неповторний голос (інтелектуально-філософські пошуки, оновлений наратив, тотальна рефлексія). Так, у «Романі про добру людину» Е. Андіївської

відбувається *«переорієнтація українського мислення загалом, що означає активні індивідуальні пошуки істини у будь-яких обставинах історичного буття»*, – відзначає Ніла Зборовська [9, с.117]. Дослідження Н. Зборовської дозволяє потвердити те, що у творчості Е. Андіївської індивідуально-творчу практику репрезентує активна рефлексія над процесом мислєпородження, свідомий індивідуальний міфологізм, і хоча *«єго письменниці розмите»*, все ж є підстави говорити *«про текст споглядаючого мислення»* [9, с.117].

Для сучасного українського модерністського художнього мислення характерний тотальний індивідуалізм, суб'єктивність автора з виразним нарцисичним, еґоцентричним первнем (О. Забужко, Є. Пашковський, С. Процюк та ін.), котрий інколи маскується грою, постмодерною іронією (Ю. Андрухович), або ж виявляється як «закрита» авторефлексія (наприклад, авторське «я» О. Ульяненка приховане за натуралістичним, садистично-некрофілічним «я» персонажа).

Зважимося потвердити, що на це вплинула еволюція модерністського індивідуалізму від кін. ХІХ ст. до кін. ХХ ст. (волютаристичний світогляд письменників) та насильницьке знецінення, а то й острах індивідуальності в радянські часи (культивувався в основному образ людини маси, мовчазного об'єкта). Ще у шістдесятих, на противагу пануючому колективному «ми» соцреалізму, знову повертається рефлексуюче індивідуально-авторське «я» (В. Симоненко, В. Стус, Київська школа та ін.), котре максимально акцентується у творчості вісімдесятників (Є. Пашковський, О. Забужко, С. Процюк та ін.). Слід зауважити, що абсолютизація індивідуалізму на кінець ХХ століття засвідчує еволютивний характер суб'єктивізації художнього мислення: від протиставлення реалістичному раціоналістичному абсолютній волі («ідея крові» Лесі Українки, культ «надлюдини» О. Кобилянської, М. Хвильового) до межового індивідуалізму (богообраність, «месіанство» Є. Пашковського, О. Ульяненка, О. Забужко), що виокремлює специфічні риси сучасного українського модернізму: антитоталітаризм, конфлікт індивідуального та національного, анархізм тощо.

Такі явища М. Моклиця пояснює актуалізацією процесів самоусвідомлення, новими світоглядними критеріями: *«...чим ближче до нового часу й далі, до ХХ століття, тим очевидніше актуалізується в людському устрої процес рефлексії, ... що об'єктивується явища-*

ми з посиленням суб'єктивізму. Психологічна картина як реального, так і відбитого в мистецтві внутрішнього життя людини з часом ускладнюється і стає все більш суперечливою...» [4, с.237].

Звичайно ж, така творчість постає як буття авторської свідомості, буття суб'єктивності, індивідуальна реальність, що здійснюється через усвідомлення національної незреалізованості сучасності, мови, а через це – переживання творчої депресії та еволюції власної індивідуальності, усвідомлення себе окремою складовою світу, а не певним доповненням колективного «ми». Процеси суб'єктивації світу, котрий сучасники-модерністи намагаються ґрунтовно зрозуміти, пояснити та перетворити, співмірно пов'язані з тотальною акцентацією «на просторі індивідуальної душі», на самоспостереженні, тобто на рефлексії. *«Репрезентована суб'єктивність, – відзначає Н.Зборовська, – проявляє найнесподіваніші тлумачення світу. Вилив суб'єктивної свідомості у простір тексту – це те, з чим стикаємося сьогодні»* [10, с.34].

Думається, що причини того – у психології письменників-модерністів, а саме – у неможливості симбіозу. Коли заглибитись у людську психологію, то стає зрозуміло, що людина ніколи не відчуває повноти буття (Плероми), коли не вступає в симбіоз з іншими [11]. По-друге, основною турботою людини є турбота про розвиток власної індивідуальності: *«Екзистенціалізм віддає людині у володіння її буття і покладає на неї всю відповідальність за своє існування; це гуманізм, бо ми нагадуємо людині, що немає іншого законодавця, окрім неї, в покинутості вона буде вирішувати свою долю і творити себе»* [12]. Е.Фромм відзначає, що основним завданням людини є розкриття власних можливостей, постійна турбота за створення себе. Відтак самостворення людини і турбота про себе передбачає, насамперед, зосередження на власних психічних процесах, зумовлених життєвим досвідом, соціумом, оточенням.

Коли говорити про конкретні проблеми сучасного національного простору, то додається ментальна екзистенційна загроженість існуванню окремої людини, хронічний для української ментальності *«конфлікт народнописенного, міфологічного первня дитинної, незіснуючої нашаруваннями цивілізації душі з цинізмом довоколишнього світу»* [13], страх перед майбутнім, екологічні катастрофи, деструкція соціальних стосунків тощо. У результаті людина, а особливо митець,

залишається сам-на-сам зі своїми внутрішньо психологічними проблемами: *«Сучасник відчужений від самого себе, від своїх ближніх, від природи... він залишається абсолютно самотнім з відчуттям глибокої невпевненості, тривоги і вини»* [11, с.171], що породжує нарцисизм, манію величчя, ворожість до світу. Усвідомлюючи власну екзистенціальну відокремленість, самотність, людина обов'язково намагатиметься знайти вихід у симбіотичних стосунках із собі подібними. Від цього залежить її духовне, моральне, фізичне здоров'я. Стосунки і пов'язаність з іншими, на думку Е.Фромма, можуть реалізуватися по-різному: або ж особистість знаходить себе у продуктивній любові до іншого, що є дуже утопічним явищем, або може вступити у симбіотичні стосунки з іншими. Фромм виділяє два різновиди симбіозу: чи стати частиною якоїсь групи, чи зробити групу людей частиною свого «Я». У такому симбіозі індивід або ж прагне підкоряти інших (садизм), або ж сам підкоряється іншому (мазохізм). Якщо людина не може творити продуктивну любов, себто любити і себе, й інших, не може симбіотично влаштуватися у світі, тоді вона цю проблему вирішує інакше. Вона вступає у «стосунки» із самою собою [14]. Саме тоді виокремлюється індивідуальний психічний центр як об'єкт власного самоспостереження, акцентуються індивідуальні аспекти самоспостереження, морально-етичні акценти переломлюються крізь призму авторської свідомості, а відтак відбувається інкарнація особистісних рефлексій у канву художнього тексту.

Сучасний авторефлексивний текст виникає як намагання подолати страх перед зникненням, перед розщепленням власного «Я», перед загрозою власному процесу індивідуації, перед неможливістю вступити в симбіоз. Отже, якщо світ хаотичний і невлаштований, якщо деструктивні соціальні реалії загрожують власному існуванню, то ствердження власного авторського буття відбувається через формування рефлексивного суб'єкта свідомості. Тобто власне «Я» стає світом, до якого митець прагне все більше повертатися та зосереджуватися тільки на власних почуттях, потребах, комплексах, переживаннях. Загальна екзистенціальна ситуація, яку пізніше К.Ясперс визначив через метод трансцендування, а Ж.П.Сартр – через трактування, полягає в тому, що будь-що стає об'єктом для мене, будучи наближеним до мене, включеним у сферу мого переживання. Воно мовби висвітлюється, проектується на темному тлі

буття, яке, однак, не зводиться до буття об'єктів. Так людина перебуває весь час ніби назовні себе самої, своєї суб'єктивності [15]. Це бачення себе «збоку», «іззовні», коли власне «Я» перетворюється на об'єкт, витворює особливу ситуацію мистецького самозосередження та інтересу до власного творчого «Я». О.Логвиненко, аналізуючи ситуацію сучасного прозопису, визначила одним із напрямків так звану «відцентровану» прозу, основною прикметою якої є спроба автора дистанціюватися від самого себе, подивитися на себе збоку, зосередитися на собі [16, с.8]. Р.Харчук відзначає, що в сучасному літературному потоці *«вже тепер можна помітити домінуючу тенденцію – панівне місце «єго»... в самій матерії, тканині творчості... Для них (митців) світ, універсальне концентрується в елементарному «єго». Одночасно «єго» якщо не формує, то принаймні намагається на універсальне впливати. Воно неповторне, вирізняється з множинності, бо прагне стати особистістю. З множинністю «єго» пов'язане гармонією. У дисгармонії множинність його пригнічує, чавить з тим, щоб «Я» заявило про себе знову»* [17, с.3]. Концентрація авторського індивідуалізму, власного «Я», його згущення в авторефлексивному тексті пояснюється пошукуванням власної ідентичності, що зумовлює *«формування уявного «Я», тобто проектування «Я» у світ образу «мого я», що може завершитися культом Ego, тобто об'єктивний світ залишиться відчуженим»* [6, с.220], або ж спотвореним суб'єктивним, егоцентричним спогляданням. Індивідуалізм цього «Я» крайній, нарцистичний, агресивний аж до остаточної нівеляції автором персонажа на тлі посилення індивідуально-авторського начала (у прозі, наприклад, Є.Пашковського, О. Забужко, О. Уляненко та ін.). Авторська позиція (монологічна, за Бахтіним) у таких текстах висловлюється однозначно і категорично, персонаж нівелюється автором-еґоцентристом внаслідок посилення індивідуально-авторського первня, відтак домінантною стає точка зору автора. Активна суб'єктивна позиція письменника в авторефлексивному тексті є єдино альтернативною: *«Деякі явища суспільного життя відверто засуджуються, деякі – поцінуються, схвалюються, однак не обігруються. При однозначній авторській позиції можливість поліваріантності тлумачення тексту майже відсутня. Категорична точка зору письменника не передбачає альтернативи для потрактування читачем тієї чи тієї проблеми, явища»*, – зазначає О. Поліщук [7, с.12].

Так, авторитарне, суб'єктивне авторське «Я» з'являється на сторінках «Щоденного жезлу» Є.Пашковського, в якому автор виступає пророком, суддею всього світу. В авторефлексивних романах письменника відбувається еволюція у зображенні героїв: від традиційних «стосунків» автора-героя («Свято», «Вовча зоря») до повної нівеляції персонажа через уведення в текст автобіографічного «я» («Безодня», «Щоденний жезл», «Осінь для ангела»). У такий спосіб автор «стирає» традиційні функції героя-персонажа, котрий починає мислити, говорити, діяти за попередньою програмою автора, його світобаченням. Авторефлексія спонукає автора до акцентації на власних світоглядових аспектах, він «керує» персонажами та через їх «зомбування» актуалізує власну конкретну ідею про виродження нації, сучасника, світу загалом. У динамічному, емоційному сюжеті Є.Пашковський від твору до твору (від «Свята» до «Щоденного жезлу») реалізує свою художню місію – схематизація сюжету за біблійною ремінісценцією блудного сина («Свято», «Вовча зоря», «Безодня») та суб'єктивація авторської рефлексії через використання метафори митця-пророка, що повністю нівелює особистість героя («Осінь для ангела», «Щоденний жезл»). Саме так відчувається «присутність» автора (а не його химерність, мінливість, розщепленність), коли Є.Пашковський часто «випускає» на поверхню сюжету автора-наратора, котрий втручається в хід сюжету з власними коментарями, роз'яснює, дає оцінку, нерідко так чи інакше апелює до читача, прагне зробити його співрозмовником чи співучасником описуваного (наприклад, у «Щоденному жезлі» така настанова перетворюється на месіанську, дидактичну активність). Пашковський прагне якомога точніше, якнайвиразніше виписати героя, певним чином символізувати його, аби читачеві була одразу зрозуміла конкретна авторська ідея.

В'ячеслав Медвідь відзначає, що така позиція є єдиним шляхом подолання хаосу й деструкції світом себе, що *«митець, хоч би яким він був одвертим, сповідальним, є загадковою, замкненою структурою. Це дуже часто буває внаслідок духовно-історичної занепащеності національного життя... В тому разі, коли культура змушена бути такою собі «автаркією», митець, свідомо чи ні, побуджений рятувати її (хоч би й у сенсі слова-мислення), залишаючись у собі, і таким чином приневолює себе на довготривалі муки («носив думи,*

*ніби намоклі мішки з цементом» Є.Пашковський – О.П.). З одного боку, це діалог з культурою наодинці, з іншого ж – одверте змагання з нею. Подоланим може бути митець, коли він не витримує діалогу-змагання. Водночас і культура може бути заперечена (але не подолана) в тому випадку, коли бере гору екстремістський **егоїзм** митця... Такий митець нестиме на собі тавро трагічності й одкидатиме її тінь на культуру й тоді, коли вона зуміє одкинутися від митцевої залежності й постати в іпостасі автономної духовності» [18, с.42].*

Висновки. Основним засобом художнього мислення сучасних митців стає інтерес творчої особистості до самої себе, до самоспостереження, що реалізується як постійний рух углиб власної психіки. Таким чином з'являється індивідуально-суб'єктивна позиція письменника, замість масовізму, постмодерної деструктивності й деперсоналізації в епіцентр твору повертається модерністське рефлексуюче авторське «я». Текст завершується певним експериментом над власною психікою, яка, звичайно ж, є репрезентантом посттоталітарної деструктивної дійсності; індивідуалізмом, масштабністю, тотальним еґоцентризмом та нарцисизмом автора, тобто авторефлексією, яка стає провідною тенденцією сучасного художнього мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. Собр.соч. / М. Бахтин – Т.5.– М., 1997. – 368 с.
2. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт // Семиотика. Поетика. – М.,1994. – 391с.
3. Фуко М. Що таке автор // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. /За ред. М.Зубрицької. – Львів,1996. – С.442.
4. Моклиця М. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика / М. Моклиця. – Луцьк, 1998. – 390с.
5. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко. – К., 2002. – 679с.
6. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство / Н. Зборовська. – К., 2003. – 392 с.
7. Поліщук О. Художній діалог автора і персонажа в новітній українській прозі. Автореф.дис. / О. Поліщук. – К.,2004. – 20с.
8. Моронець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща / В. Моронець. – К., 2002. – 372 с.
9. Зборовська Н. Прозові рефлексії над мисленням. За «Романом про добру людину» Е.Андієвської / Н. Зборовська // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – №178. – С.117 – 124.

10. Зборовська Н. Реальність суб'єктивності та абсолют тексту / Н. Зборовська // Слово і Час. – 1996. – №11 – 12. – С.34 – 39.
11. Фромм Е. Человеческая ситуация / Е. Фромм. – М., 1994. – 238 с.
12. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. Сартр // Сумерки богов. – М., 1989. – С.323.
13. Сивокінь Г. «Постколониалізм» у сучасній українській літературі: симптоми, тенденції, явища / Г. Сивокінь // Слово і час. – 2003. – № 7. – С.12.
14. Фромм Е. Анатомия человеческой деструктивности / Е. Фромм. – М., 1994. – 652с.
15. Фромм Е. Бегство от свободы. Человек для себя / Е. Фромм. – Минск, 2000. – 672с.
16. Логвиненко О. Розмова тіней, або Куди веде читача клубок хитросплетінь сьогочасної української прози? / О. Логвиненко // Літературна Україна. – 24 лютого. – 2000. – С.8.
17. Харчук Р. Его / Р. Харчук // Літературна Україна. – 1992. – 25 червня. – С. 3.
18. Медвідь В. Культура в собі (до проблеми автобіографії ризику) / В. Медвідь // Слово і час. – 1992. – №7. – С.42.

Одержано редакцією 14.01.2014 р.

Прийнято до публікації 27.01.2014 р.

Аннотация. *Вертипорох О. Психосемантика авторского субъективизма в современном авторефлексивном тексте.* В статье представлена попытка интерпретации современного авторского субъективизма, его эволюции к нарциссизму и эгоцентризму, психоаналитическое толкование такого явления и его конкретных проявлений в современных литературных текстах.

Ключевые слова: автор, авторефлексивный текст, индивидуализм, нарциссизм, эгоцентризм, симбиоз, монологическая позиция.

Summary. *Vertiporokh O. Psikhosemantika of author subjectivism in modern avtorefleksivnomu text.* In the article the presented attempt of interpretation of modern author subjectivism, his evolution, to narcisizmu and egocentrizmu, psikhoanalitichne interpretation of such phenomenon and him concrete displays in modern literary texts.

Keywords: author, avtorefleksivniy phototypograph individualism, narcisizm, egocentrizm, symbiosis, monologue position.